NEMIS TILI DIALEKTOLOGIYASI: ME’YORIY TIL VA LAHJAVIY SO‘ZLASHUV QARAMA-QARSHILIGI

Abdurazzakova Munisa Yusufjon qizi
Farg’ona davlat universiteti
Nemis va Fransuz tillari kafedrasi o’qituvchisi
e-mail: munisa.abdurazzakova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tili dialektologiyasi, ya’ni me’yoriy til (Hochdeutsch) va lahjaviy so‘zlashuvlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik tahlil qilinadi. Germaniyada mavjud bo‘lgan turli dialektlar va ularning fonetik, leksik hamda grammatik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Nemis tili, dialektologiya, me’yoriy til, lahja, fonetika, leksika, grammatik farqlar, tilshunoslik, sotsiolingvistika, ta’limdagi muammolar, madaniyat, dialektni saqlash

НЕМЕЦКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ: ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ НОРМАТИВНОГО ЯЗЫКА И ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ

Аннотация. В данной статье рассматривается диалектология немецкого языка, а именно противоречие между нормативным языком (Hochdeutsch) и диалектным говором. Анализируются различные диалекты, существующие в Германии, их фонетические, лексические и грамматические особенности.

Ключевые слова: Немецкий язык, диалектология, нормативный язык, диалект, фонетика, лексика, грамматические различия, лингвистика, социолингвистика, проблемы в образовании, культура, сохранение диалектов.

GERMAN DIALECTOLOGY: THE OPPOSITION BETWEEN STANDARD LANGUAGE AND DIALECTAL SPEECH

Abstract. This article explores German dialectology, focusing on the contrast between the standard language (Hochdeutsch) and regional dialects. It examines the various dialects present in Germany, highlighting their phonetic, lexical, and grammatical features.

Keywords: German language, dialectology, standard language, dialect, phonetics, lexicon, grammatical differences, linguistics, sociolinguistics, educational challenges, culture, dialect preservation.

Nemis tili dunyodagi eng ko‘p o‘rganilayotgan tillardan biri bo‘lib, uning murakkabliklaridan biri bu – dialektlar xilma-xilligi hisoblanadi. Germaniyada har bir hududda deyarli o‘ziga xos lahjaviy so‘zlashuv mavjud bo‘lib, ular orasida fonetik, leksik, morfologik va sintaktik farqlar chuqur ildiz otgan. Bu holat tilshunoslikda dialektologiya deb ataluvchi soha doirasida o‘rganiladi. Ushbu maqolada nemis tili dialektlarining umumiy xususiyatlari, me’yoriy til bilan qarama-qarshiligi, shuningdek, bu qarama-qarshilikning tilshunoslik va ijtimoiy hayotdagi ta’siri yoritiladi. Nemis tilining dialektlari qadimiy german tillaridan kelib chiqqan bo‘lib, 8–11-asrlarda mavjud bo‘lgan “Old High German” (OHG) shakllaridan rivojlangan. 16-asrda Martin Lyuter Injilni turli dialektlar o‘rtasida nisbatan tushunarli bo‘lgan Meissner (Saksoniya) lahjasi asosida tarjima qilgan. Bu esa hozirgi standart nemis tilining, ya’ni Hochdeutschning poydevorini yaratdi. Germaniyada dialektlar uchta asosiy guruhga bo‘linadi: yuqori nemis dialektlari (Oberdeutsch), o‘rta nemis dialektlari (Mitteldeutsch) va quyi nemis dialektlari (Niederdeutsch). Yuqori nemis dialektlari janubiy Germaniya, Avstriya va Shvetsariya hududlarida keng tarqalgan bo‘lib, Bavariya, Shvabiya va Avstriya lahjalari shular jumlasidandir. O‘rta nemis dialektlari esa Frankfurt va Drezden atrofida uchraydi. Quyi nemis dialektlari esa Shimoliy Germaniyada, xususan Bremen va Hamburg hududlarida keng tarqalgan. Ushbu dialektlar o‘zaro fonetik, leksik, grammatik jihatdan sezilarli farqlarga ega bo‘lib, ba’zan bir 165ialect so‘zlashuvchisi boshqa 165ialect so‘zlashuvchisini tushunmay qoladi. Bugungi kunda Germaniyada standart til sifatida qabul qilingan Hochdeutsch asosan yozma til asosida shakllangan bo‘lib, rasmiy muomalada, ta’limda, ommaviy axborot vositalarida va ilmiy sohada keng qo‘llaniladi. Martin Lyuter tarjimasi natijasida shakllangan ushbu standart til o‘zaro muloqotni osonlashtiradi va jamiyatni birlashtiruvchi vosita hisoblanadi. Biroq, xalq orasida, ayniqsa qishloq joylarda va janubiy hududlarda dialektlar faol qo‘llaniladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, dialektlar tilning jonli, hududiy va madaniy jihatdan boy shakllarini ifodalaydi. Me’yoriy til esa tilning 165ialect165c va universal shaklidir. Biroq, me’yoriy til rivojlanib, lingvistik unifikatsiyaga xizmat qilgan sari dialektlar asta-sekin chekinmoqda. Bu jarayon tilshunoslar tomonidan “lingvistik assimilyatsiya” deb ataladi. Ijtimoiy nuqtai nazardan qaraganda esa, dialektda so‘zlashuvchilar ko‘pincha madaniy jihatdan kamroq rivojlangan yoki 165ialect165c165 deb noto‘g‘ri baholanadi. Bu esa ijtimoiy tafovutlarga, kamsitishga olib kelishi mumkin. Ta’lim tizimida esa bolalar uyda dialektda so‘zlashib ulg‘aygan bo‘lsa, maktabda standart tilga moslashishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu esa 165ialect165c va tilshunoslik masalalarini yuzaga chiqaradi.

Nemis dialektlari talaffuz (fonetik), so‘z boyligi (leksik) va grammatik jihatdan turlicha bo‘ladi. Masalan, “kichkina qiz” ifodasi standart nemis tilida “das kleine Mädchen”

bo‘lsa, Bavariya dialektida “s kloane Madl”, Shimoliy dialektda (Plattdeutsch) esa “dat lütte Deern” shaklida ifodalanadi. Shuningdek, ayrim dialektlarda ayrim so‘zlar butunlay boshqacha talaffuz qilinadi yoki boshqa ma’noga ega bo‘ladi. Dialektologiyada strukturalizm nazariyasi tilni tizimli birliklar majmui sifatida o‘rganadi va dialektlarni tilning ichki o‘zgarishlari sifatida qabul qiladi. Sotsiolingvistika esa dialektlarni ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida ko‘radi va ularning jamiyatdagi o‘rnini tadqiq qiladi. Masalan, ingliz tilshunosi Uilyam Labovning tadqiqotlariga ko‘ra, til va lahja ijtimoiy maqomni ko‘rsatadi; me’yoriy til yuqori ijtimoiy qatlam vakillari tomonidan qo‘llaniladi, 166ialect esa ko‘proq mahalliy va kamroq rasmiy qatlamlarda. Germaniyada ta’limda faqat me’yoriy til o‘rgatiladi. Bu holatda uyda dialektda so‘zlashib ulg‘aygan bolalar uchun o‘qishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bunday holatlar “diglossiya” deb ataladi – jamiyatda ikkita til shakli mavjud bo‘lib, biri rasmiy kontekstda, ikkinchisi esa kundalik hayotda ishlatiladi. Masalan, Shveysariyada bolalar uyda “Schweizerdeutsch” dialektida gaplashadi, maktabda esa Hochdeutschni o‘rganadi.

Dialektlar milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida e’tirof etiladi. Ayrim hududiy hukumatlar dialektlarni saqlash va rivojlantirish maqsadida maxsus qonunlar va dasturlar ishlab chiqqan. Shuningdek, 2006-yilda UNESCO tomonidan ayrim nemis dialektlari, xususan Plattdeutsch, yo‘qolish xavfi ostidagi tillar sifatida qayd etilgan. Shu sababli, dialektlarni madaniy meros sifatida saqlash muhim vazifa hisoblanadi.Dialektologlar turli usullardan foydalanadilar. Hududlarda so‘zlashuvlarni xaritaga tushirish, maydonda intervyular olish, talaffuz farqlarini laboratoriya sharoitida o‘rganish kabi metodlar keng qo‘llaniladi. Bu tadqiqotlar natijalari dialektlarning geografik va lingvistik chegaralarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Germaniyada aholining taxminan 30–35% har kuni dialektda so‘zlashadi, 70–80% esa dialektni tushunadi. Rasmiy hujjatlar, ta’lim va ommaviy axborot vositalarida esa asosan Hochdeutsch ishlatiladi. Eng faol 166ialect zonalari janubiy Germaniya, Baden-Vyurtemberg, Saksoniya, Shveysariya va Avstriya hududlari hisoblanadi. Germaniyada me’yoriy til va dialektlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik nafaqat tilshunoslik, balki ijtimoiy va madaniy muammo sifatida ham ko‘riladi. Me’yoriy til jamiyatni birlashtiruvchi vosita bo‘lsa, dialektlar esa milliy madaniyatning qadimiy ildizlari hisoblanadi. Shuning uchun, dialektlarni saqlash va hurmat qilish bilan birga, me’yoriy tilni rivojlantirish ham muhimdir. Germaniyaning bu boradagi tajribasi boshqa ko‘plab tillar va ko‘ptilli jamiyatlar uchun ham ibrat bo‘la oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kloss, Heinz. Die deutschen Dialekte. Tübingen: Francke Verlag, 1967.
2. Chambers, J. K., Trudgill, Peter. Dialectology. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
3. Barbour, Stephen, Stevenson, Patrick. Variation in German: A Critical Approach to German Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
4. Wright, Joseph. A Grammar of the Dialect of Windhill in the West Riding of Yorkshire. London: Trübner & Co, 1892. (Nemis dialektologiyasiga oid muqobil manba)
5. Meyer, Jürgen. Deutsche Sprachgeschichte. Berlin: Walter de Gruyter, 2009.